

COROMINES, ONOMATÒLEG

Em correspon de parlar de Coromines onomatòleg. La tasca onomàstica, i sobretot toponímica, del nostre il·lustre col·lega i mestre és una part molt significativa del conjunt imponent de la seva obra. Em sento, però, incapaç d'analitzar-la deslligada de la gran personalitat del seu autor i de l'ambient on va néixer i es va formar. Joan Coromines fou estimulat per l'entorn en què va viure les primeres tres dècades de la seva vida i per una gran ambició: oferir a la seva pàtria catalana unes obres de ressò internacional. D'ambiciosos, sanament ambiciosos, n'és ple el nostre país i tots els països, totes les cultures. Però són poquíssims, ací i arreu, els qui reixen plenament en la seva noble ambició. Joan Coromines i Vigneaux n'és un. I mirar de prop la seva obra impressiona.

Nascut a Barcelona el 1905, s'imbuí de l'esperit del seu pare i de la seva mare. La seva admiració pel pare fou immensa i permanent tot al llarg de la seva vida. Pere Coromines, escriptor, economista i polític, empresonat per les seves idees, era el prototipus del republicà, nacionalista i d'esquerres. Marcà la ideologia i sovint l'actuació del seu fill, que de polític no n'era, però que heretà del seu pare els ideals. I també la qualitat d'escriptor, que es reflecteix en l'obra lingüística, tan personal, de Joan Coromines. L'ambient catalanista de l'escola primària i de l'institut de batxillerat, llavors únic a Barcelona, arrodoní la seva ideologia. Ell mateix ens parla de l'institut: «Hi havia de tot, manifestacions, garrotades amb els espanyolistes... Quan va venir el Príncep d'Astúries, ens vam tirar darrere d'ell, ha, ha, van haver d'acudir els bidells a salvaguardar-lo!»¹ No insistiré en aquest terreny: la seva participació en l'anomenat complot de Prats de Molló (novembre de 1926), organitzat des de França per Francesc Macià, és prou coneguda, i jo mateix l'he subratllada recentment.² L'activitat patriòtica li venia del pare, «però sortia de mi», afirma el filòleg. També sortia d'ell l'interès per la llengua, tot i que havia vacil·lat inicialment, inclinat com Fabra, el seu mestre, cap a la química. Ara, també en això el seu pare va ser decisiu: per estalviar-li la presó l'envià a Montpeller, a estudiar amb Maurice Grammont i George Millardet. «I allà va ser quan vaig començar a ser lingüista, en aquell mig any que estava exiliat.» Era el seu primer exili i el seu primer contacte amb la llista de grans mestres de la lingüística romànica, germànica, indoeuropea, semítica, que van contribuir a la seva sòlida formació. Coromines era conscient d'aquesta sort, i respectava els seus mestres sense, però, estalviar-los les crítiques, sovint implacables.

En efecte, grans estudiosos com Menéndez Pidal, Américo Castro, Louis Gauchat, Arnauld Steiger, J. J. Hess von Wyss, Mario Roques, Antoine Meillet i molts d'altres van apor-

1. Joan F. MIRA, «Un dia amb Joan Coromines», *El Temps*, núm. 656 (13 gener 1997), p. 33.

2. Jordi CARBONELL, «Coromines, el de Prats de Molló», *Avui* (5 gener 1997), p. 48. Vegeu també Joan F. MIRA, «Un dia...», p. 32-34.

tar llur mestratge a Joan Coromines. Tanmateix, n'hi ha dos que sobresurten per la gran influència que tingueren sobre el nostre recercador: Jakob Jud i Pompeu Fabra. I una prova de la seva predilecció per aquests dos mestres la tenim en les dues semblances biogràfiques que n'escriví i que ajuntà sota el títol *Els mestres recordats*.³ Eren «els» seus mestres: no solament no els criticà mai, sinó que no tolerava la més petita crítica envèrs cap dels dos. Fins i tot, per exemple, quan Carles Riba féu una allusió que Coromines considerà poc falaguera als coneixements literaris de Fabra, se li abraonà amb la seva violència habitual.

Algunes de les afirmacions de Coromines sobre Jud el 1952 a la revista *Estudis Romànics* poden ser aplicades al nostre filòleg: «una capacitat de treball portentosa, i explotada fins a l'extrem i sense pietat per una voluntat de ferro»; «una vida d'austeritat absoluta»; «l'abundància i vastitud de la seva informació»; «Jud no fou home d'escola tancat, o, millor dit, ell fundà una nova escola, de principis basats en la combinació eclèctica i en el domini magistral de tots els mètodes posats a prova per la lingüística»; «sempre fidel a la idea de llibertat, profundament orgullós de la seva pàtria suïssa [...], l'home estava plenament a l'altura de la grandesa del científic».

Els elogis que Coromines ha fet de Pompeu Fabra i el profund reconeixement de la gran qualitat científica i humana del Mestre per excel·lència són tan repetits que la nota biogràfica no n'és sinó un nou exemple. «La personalitat de Fabra ultrapassava de molt i en tots els sentits els límits del llenguatge i de la filologia», hi escriu. Un judici que no devia prescindir de la valentia amb què Fabra demostrà la seva solidaritat a Pere Coromines quan aquest era a la presó a Montjuïc. Tanmateix, no li calien records paterns. La incorporació del jove filòleg, l'any 1930, a les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC, que Fabra dirigia, posa els dos estudiosos en constant contacte. I, diria, que en comunió cordial i ideològica. Tots dos eren intel·lectualment honestos, i tots dos eren lingüistes. Coromines ha reivindicat apassionadament l'alta qualitat fabriana com a lingüista: «Fabra ha estat certament el primer i el més eminent dels nostres lingüistes», ha escrit. I també: «era un bon gust i un instint tant artístic com literari que d'una manera general adornava Fabra». Jo afegiria al comentari del savi onomatòleg que tant la qualitat de la prosa de Fabra com la de Coromines són valors afegits a llur valor com a lingüistes. Els agermanava també el patriotisme: l'abraçada que els dos homes van fer-se, venint de la plaça de Sant Jaume, on Francesc Macià havia proclamat la República Catalana, és una de les pàgines més emotives que han sortit de la ploma de l'autor de l'*Onomasticon Cataloniae*. Ambdós havien de servir la seva pàtria amb l'estudi de la llengua catalana, i ambdós hi havien de reeixir publicant obres decisives. Ni l'un ni l'altre no eren polítics, però a la base de l'obra de cada un hi ha una profunda fidelitat nacional. I també una gran exigència científica en la tasca lingüística. Si la seva vida i la de la collectivitat lligaren Coromines «a una infinita sèrie de tombs i marrades» que l'apartaren de la dreta línia, també l'ajudaren a perfeccionar els mètodes i a elevar el nivell de la seva tasca.⁴ Els dos objectius fonamentals d'aquesta eren, al costat de la gramàtica històrica, dos monuments de la llengua catalana: el *Diccionari* i l'*Onomasticon Cataloniae*.

Potser algú de vosaltres dirà que fins ara he parlat molt de l'home i poc de l'obra. En això segueixo l'exemple coromínic en la biografia del seu mestre, on, després de fer una anàlisi detallada i sagaç de les característiques personals fabrianes, afegeix: «Puix que ja hem passat

3. *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, 1971, p. 379-417.

4. Prefaci al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. 1, Barcelona, 1980, p. ix.

revista a tots els talents que adornaven la personalitat intel·lectual de Fabra, ja podem entrar a valorar les seves realitzacions en lingüística.»

La gran tasca de Joan Coromines en el camp de l'onomàstica, sobretot de la toponímia, comença a prendre forma a les Oficines de l'Institut d'Estudis Catalans. Josep M. de Casacuberta, des de la direcció de l'Oficina de Toponímia i Onomàstica, hi tingué un paper inicial important, que l'autor de l'*Onomasticon Cataloniae*, amb una honestat intel·lectual que l'honora, reconeix en posar sota aquest títol: «Obra fundada per Josep M. de Casacuberta». Quan la Secció Filològica de l'Institut fou encarregada per la Generalitat de dreçar la *Llista dels noms dels municipis de Catalunya*, el treball fou encarregat a una ponència formada per Fabra, Casacuberta i Coromines. Aquest darrer hi actuà de ponent: hi aportà una documentació copiosa sobre cadascun dels noms i suggerí sovint respostes basades en les normes d'ortografia general, en les dades històriques del nom i en l'etimologia. Quan l'any 1980 el Parlament de Catalunya féu l'encàrrec a la Secció d'elaborar una llista actualitzada dels municipis del Principat, vaig rebre l'encàrrec d'actuar en aquest cas de ponent. Vaig tenir la sort de disposar del fitxer recuperat, amb lletra de Coromines, que havia estat preparat l'any 1933 i que dona fe del treball meticulós que reflecteixen les fitxes que conté.

Coromines iniciava el 1933 una tasca normativa que havia de tenir continuïtat amb la llista dels municipis del País Valencià (1936),⁵ en col·laboració amb Sanchis Guarner, la dels del Rosselló (1946),⁶ la del conjunt dels municipis de llengua catalana (llevat els de la Franja de Ponent), annex a la versió catalana d'*El que s'ha de saber de la llengua catalana* (Palma, 1954)⁷ i finalment amb *Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa* (1959).⁸ També en el camp de la normativa hauríem d'incloure els criteris per al recull dels noms de lloc de Catalunya, en col·laboració amb Enric Ribas, publicats el 1936.⁹ I algun altre, de vegades generosament anònim en revisar treballs d'altri.¹⁰

El gruix de l'obra onomàstica de Coromines és, però, dedicat a la recerca. Des de les seves intervencions primerenques aparegudes al *Butlletí de Dialectologia Catalana*, del qual fou secretari i a través del qual hagué de tenir contacte amb Paul Aebischer, autor de serioses contribucions a la toponímia catalana,¹¹ publicà avanços importants de l'*Onomasticon*. Entre aquests, cal destacar els de noms de lloc d'origen germànic,¹² preromànic,¹³ mossàrab,¹⁴

5. *El Camí*, València (1936).

6. *Quaderns d'Estudis Polítics*, Perpinyà (1946).

7. L'original anglès *What you should know about Catalan Language*, Chicago, 1950, fou publicat amb motiu dels Jocs Florals de Nova York de 1951.

8. *Revue de Linguistique Romane*, núm. XXIII (1959), p. 35-63 i 304-338.

9. «Mai enrrera», *Butlletí del Centre Excursionista de Gràcia*, núm. 129 (febrer-març 1936), p. 17-26. Reproduït a C. CARDÚS, *Els noms de lloc de Catalunya. Sant Pere de Riudebitlles*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936; i a Josep IGLÉSIES, *Els noms de lloc de les terres catalanes*, vol. I, *La Riba*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1953.

10. Vegeu *Lleures i converses d'un filòleg*, p. 55-60 i 66-68.

11. *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. XVII (1929), XVIII (1930), XIX (1931), XXII (1934) i XXIV (1936). Aebischer és autor també dels importants *Études de toponymie catalane. Memòries de la Secció Filològica*, fasc. III (1928).

12. Joan COROMINES (cur.), *Miscel·lània Fabra*, Buenos Aires, 1943.

13. *Actas del VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*, vol. II, Barcelona, 1955, p. 401-416.

14. BSCC, XXXIX, núm 4 (octubre-desembre 1963), p. 340-352 i altres. Josep FERRER i COSTA, «Bibliografia de Joan Coromines», a Josep FERRER i COSTA i Joan PUJADAS i MARQUÈS (cur.), *Joan Coromines. 90 anys*, Pineda de Mar - Barcelona, 1995, p. 125-140. (Reproduïda amb addicions a *Album Joan Coromines*, Ajuntament de Pineda de Mar - Curial, 1997, p. 355-401.)

berber¹⁵ o específicament basc¹⁶ o sorotàptic,¹⁷ o bé sobre la toponímia d'Andorra,¹⁸ de la Franja de Ponent¹⁹ o el molt suggestiu sobre la vall de Camprodon. També féu algunes contribucions a la toponímia americana, com la *Toponomástica cuyana*,²⁰ castellana, com *Suggestions on the origin of some old place names in Castilian Spain*,²¹ o bé occitana, *Du nouveau sur la toponymie occitane...*²² Gairebé totes les recerques són recollides als volums miscel·lanis *Estudis de toponímia catalana*,²³ *Lleures i converses d'un filòleg*,²⁴ *Tópica hespèrica. Estudio sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponímia romances*²⁵ i *Entre dos llengüatges*.²⁶

Coromines hi aboca un munt de dades, que abasten el món lingüístic romànic en la seva totalitat i també els que hi han estat en contacte (germànic, cèltic, hellènic, llatí i indoeuropeu en general, camític, basc i preindoeuropeu mediterrani en general, precolombí). Només una persona amb la seva vastíssima informació i la seva potent capacitat relacionadora podia reeixir, seguint el seu mestre Jud, a fondre-ho tot en una unitat, en un doll fluent d'unitats integrades, poades en una amplíssima documentació, històrica i actual, i en una recerca sobre la llengua viva de tot el territori nacional, que Coromines ha recorregut pam a pam, poble per poble. En aquesta enquesta, en la més gran majoria personal, seguí una inclinació a l'excursionisme, també compartida per Fabra i per Jud: l'excursionisme, com ha assegurat ell mateix, ha estat fonamental en la recollida de dades, que, elaborades amb una metodologia científica exigent, havien de conduir a l'obra fonamental, l'*Onomasticon Cataloniae*.

En efecte, la culminació de la tasca gegantina de Coromines onomatòleg és l'*Onomasticon Cataloniae*, del qual han aparegut cinc volums. En col·laboració amb el malaguanyat estudiós menorquí Josep Mascaró i Passarius, que l'ha precedit en el traspàs, el primer volum és dedicat a la *Toponímia antiga de les illes Balears* (1989), que segueix un criteri inicial per regions geogràfiques, després modificat. A partir del volum II, l'*Onomasticon* ha estat estructurat alfabèticament, de manera definitiva. És evident que Joan Coromines ha sabut rodejar-se d'òptims col·laboradors, sense la contribució dels quals no hauria acabat l'*Onomasticon*: els menciona selectivament i no puc deixar de mencionar ací Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philip Rasico i Xavier Terrado, perquè ell mateix els menciona a la portada. Bé que la part publicada alfabèticament —volums II a V— només arriba a la lletra N, l'obra ha estat acabada, en molta part composta i amb proves que als noranta-un anys, vell i xacrós de cos, però amb una claredat i una capacitat mentals excepcionals, ha revisat fins al darrer moment. Estic segur que el professor Max Cahner, l'editor, un altre potent tossut i un gran estudiós, la portarà a la llum fins al final.

15. *Studia Hispanica in honorem R. Lapesa*, Madrid, 1972, p. 207-218.

16. Vegeu bibliografia citada a la nota 14.

17. «Els noms sorotàptics d'Arles», a *Entre dos llengüatges*, vol. II, Barcelona, 1976, p. 142-216.

18. *Estudis de toponímia catalana*, vol. II, Barcelona, 1970, p. 5-42.

19. *Loc. cit.*

20. *Anales del Instituto de Etnografía Americana*, vol. V, Argentina, Universitat de Cuyo, 1944, p. 95-124.

21. *Romanica Festschrift für Gerhard Roalps* (1958), p. 97-120.

22. *Beiträge zur Namenforschung*, vol. VII (1973), núm. 3-4, p. 193-308.

23. 2 v., Barcelona, 1965 i 1970.

24. Barcelona, 1971.

25. 2 v., Madrid, 1971 i 1972.

26. 3 v., Barcelona, 1976 i 1977.

L'*Onomasticon* esbalaieix per la seva magnitud i la seva llarga elaboració. Des dels anys vint, que començà a recollir dades, fins a la mort, el gran onomatòleg no ha abandonat la seva obsessió. Al costat de Fabra, que es troba a l'inici de tants estímuls, la influència de Jakob Jud és decisiva a l'origen de l'empresa:

Ell [Jud] m'acabà de decidir també a emprendre [sic] la feixuga tasca de l'*Onomasticon Cataloniae*, amb una carta del darrer dia de l'any 1935, on exagera benèvolament la transcendència de l'empresa: «votre projet de constituer le trésor des noms de lieu de la Catalogne est un acte digne de vous: c'est un grand service que vous rendez à votre pays [...]».²⁷

L'any 1943, en l'estudi dels *Noms de lloc d'origen germànic*,²⁸ al costat de moltes novetats, diu:

Quan pugui completar aquests estudis amb els paral·lels sobre la toponímia romana, cristiana i àrabiga, el tant per cent de totes elles format per noms de lloc d'origen personal, força més gros que en altres parts de la Romània, farà ressaltar poderosament com un tret comú als homes de totes les civilitzacions que han passat pels nostres límits, la tendència a mirar la terra abans que tot en funció de l'home.²⁹

És un exemple de superació de l'erudició pura.

La primera al·lusió que conec al conjunt de l'*Onomasticon Cataloniae* és l'article que publicà amb aquest nom a *Onoma* l'any 1953.³⁰ Han calgut quatre decennis per a veure'l aparèixer. Aviat és dit. Però reapareixen als articles que acaben de sortir aquells trets que trobàvem ja el 1943. L'*Onomasticon* és una obra excepcional per la informació que conté i per la personalitat literària que l'autor hi aporta. Si en articles com «Castell de l'Areny», on apareix un nom de persona, *Athalasindus*, que, seguint un procés de rotacisme de la -s intervocàlica, descrit per Coromines, i d'altres tendències fonètiques del català, acaba apareixent un fenomen de falsa etimologia popular que converteix *Castell d'Alareny* en *Castell de l'Areny*, on en els casos paral·lels Gombren, «Gisclareny», etc., la persona Coromines apareix amb tota la força de la seva prosa i la seva minuciositat. Cito de l'article «Gombren»:

El nom oficial havia estat *Gombren* fins a 1933, i *gumbrén* és la pronúncia usada entre la gent de les poblacions allunyades de la localitat (oït a un ramader de Gósol, i Casacuberta ho sentí a Borredà, Sant Quirze de Besora i Ripoll), així o, en varietats més vulgars, *mumbrén*. Però en la rogalia dels pobles, al mateix Gombren, a Mogrony, a Mataplana, a Aranyonet, he pogut constatar moltes vegades que no s'usa altra forma que *Gombren*. Atesa aquesta raó i l'etimologia que veurem, la ponència de l'IEC, el 1933, proposà adoptar-lo com a nom oficial, acceptat per la Generalitat. La forma amb -n és l'única emprada en l'ètnic *gombrenès*, vulgarment *gumbarnés*, molt popular al país, i usat per Verdaguer: «los joves gumbernesos i els vells cerdans» [citació al peu]. Menció art. 918...

27. *Lleures i converses d'un filòleg*, p. 393.

28. Publicat per primera vegada a la *Miscel·lània Fabra*, p. 108-132.

29. *Estudis de toponímia catalana*, vol. 1, p. 65.

30. *Estudis de toponímia catalana*, vol. 1, p. 255-270.

L'article és molt més llarg. Al final de l'article «Gisclareny», fa referència al fet que Udina reconeix «la troballa que féu Coromines» d'aquesta etimologia com una meravella d'intuïció. «Res de meravella, amic filòleg i cartòleg. Res més que Lingüística, amb pedestal comparatístic.»

D'altres vegades, sorgeix el militant. A l'article sobre el monestir de Lavaix, després de descriure'n les runes, diu:

[...] ruïna que constitueix una vergonya de l'Estat espanyol i fins de la nació catalana: el pobre Lavaix ha quedat despietadament *lavat* dels seus pecats per la supèrbia de l'ENHER i la complicitat de les autoritats franquistes. Sempre havia estat exposat a avingudes i alluvions per sorpresa, però cap de tan devastador com el de l'avarícia i els magnes negocis de les tiranies.

I en un altre lloc, parlant dels botiflers, diu, de passada: «una màquina els passi pel damunt».

L'obra de Joan Coromines, quan la mires de prop com jo he fet aquests dies, impressiona per la seva solidesa i pel seu volum. També per la seva gran personalitat: és veritat que tanca una època. Per sort. Les «màquines diabòliques», com anomenava els ordinadors, el posaven absolutament nerviós: si hagués volgut assimilar-ne la tècnica, no hauria acabat ni el *Diccionari* ni l'*Onomasticon*. En un moment determinat es va plantar: renuncià a recollir noves dades, fins i tot crítiques raonades a obres seves o esmenes que seguien un camí que ell insinuava. Dues anècdotes. Quan va escriure el seu article sobre el *Tirant*,³¹ invitava els estudiosos a «profunditzar l'estudi estilístic de Roís de Corella, comparant-lo amb el de Martorell. Molt podem esperar en aquest sentit de Jordi Carbonell, que fa anys estudià l'obra de l'autor a *La tragèdia de Caldesa*». Efectivament, havíem parlat força sobre el tema a la meitat de la dècada dels cinquanta. Tanmateix, quan va aparèixer el volum I de l'*Obra profana* de Corella amb un estudi meu, li vaig telefonar per a portar-li'n un exemplar. «Mireu, Carbonell: vós teniu molta feina i jo també. Perdríem el temps.» Ja s'havia tancat a acabar el *Diccionari*. I una altra encara. A l'article «Lloà», aparegut al volum V de l'*Onomasticon*, afirma: «Hauria estat millor adoptar l'ortografia *El Lloar*, cosa que no gosà fer la ponència de l'IEC el 1936 a causa de la informació deficient.» Tanmateix, el 19 de febrer de 1981, a proposta de Joan Veny, la Secció Filològica adoptà la grafia *el Lloar*, que aparegué publicada el 1990.³² Coromines s'havia tancat a publicar l'*Onomasticon*. I havia fet bé. Altrament, aquesta obra, els materials de la qual, ell mateix deia l'any 1955, que «seront une mine immense, presque inépuisable, de données d'une valeur incomparable pour l'historien de la langue, pour le dialectologue et pour l'investigateur du lexique catalan»,³³ una afirmació que avui, un cop apareguda, ningú no gosaria rebaixar, no hauria estat acabada. I aquests exemples són un elogi per a Joan Coromines, la severitat del qual envers els seus predecessors és proverbial: ell mateix l'exemplificà al pròleg del *Diccionari*, on, després de fer un elogi encomiàstic del FEW de W. von Wartburg, diu literalment: «Si l'obra de Wartburg és verament gran i facilita certament la tasca de tota la romanística, la veritat és que està literalment entacada d'errors.»³⁴

31. Publicat a *Homenatge a Carles Riba*, Barcelona, 1956. Reproduït a *Lleures i converses d'un filòleg*, p. 363-378.

32. *Documents de la Secció Filològica*, vol. I, Barcelona, 1990, p. 100.

33. Reproduït a *Estudis de toponímia catalana*, vol. II, p. 266.

34. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. I, Barcelona, 1980, p. XII.

Vista en perspectiva, l'obra ingent infon un enorme respecte i una sincera tendresa. És l'obra d'un insigne tossut que va acabar als noranta-un anys el que s'havia proposat, d'un patriota incorruptible, d'un republicà amant de la democràcia i de la llibertat, d'un potent intel·lectual, d'un lingüista de primer ordre internacional, d'un onomatòleg —és el meu tema!— excepcional, de l'*home* que es deia Joan Coromines i Vigneaux.

Jordi Carbonell
Membre de la Secció Filològica
de l'Institut d'Estudis Catalans